

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 159.9:34

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Кім К. В.,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті розглянуто ознаки організованої злочинної групи, функції та роль лідера злочинної групи. Розглянуто деякі питання, щодо розслідування злочинів, вчинених організованою злочинною групою.

Ключові слова: організована злочинна група, злочинні об'єднання, лідер злочинної групи, класифікації різних типів лідерів, розслідування злочинів.

Аннотация: В статье рассмотрены признаки организованной преступной группы, функции и роль лидера преступной группы. Рассмотрены некоторые вопросы, по расследованию преступлений, совершенных организованной преступной группой.

Ключевые слова: организованная группа, преступные объединения, лидер преступной группы, классификаций различных типов лидеров, расследование преступлений.

Annotation: This article discusses the signs of an organized criminal group, functions and role of the leader of a criminal group. Some problems, to investigate crimes committed by an organized criminal group.

Key words: organized group, criminal association, the leader of a criminal group, classifications of different types of leaders, the investigation of crimes.

Організована злочинність набула в нашому суспільстві вкрай небезпечного характеру. Сьогодні це визнають уже не тільки окремі вчені, інформаційні відомства, правоохоронні органи, але й вищі керівні органи України. Особливу небезпеку становлять злочини, що вчиняються організованими злочинними групами та її лідерами. Незважаючи на певне зменшення цієї категорії злочинів ситуація залишається складною. Так, згідно з даними Міністерства внутрішніх справ України станом на 20 листопада 2012 року на території України протягом майже 11 місяців 2012 року виявлено 258 організованих груп та злочинних організацій, учасники яких вчинили 2,1 тис. злочинів, що на 29 % менше ніж протягом аналогічного періоду минулого року.

У КК України (ч. 3 ст. 28) визначено поняття організованої злочинної групи. Закон передбачає наявність в організованій групі не менше трьох осіб [1, с. 45]. Що стосується системоутворюючих ознак, то вони вказані у багатьох дослідженнях: 1) стійкий характер злочинного об'єднання, розрахованого на тривалу діяльність; 2) незаконний, протиправний характер цієї діяльності; 3) отримання максимальних прибутків як головна мета; 4) складна ієрархічна система побудови злочинного співтовариства, з розподілом функцій його учасників; 5) корупційні зв'язки з працівниками органів влади і управління, а також правоохоронних органів для забезпечення безпеки своєї діяльності; 6) прагнення до монополізації (встановлення контролю) у певній сфері діяльності або на певній території. Деякі автори додають до цих ознак планування злочинних дій; організацію охорони та самозахисту; наявність власної системи санкцій та заохочень; кооперацію організованих злочинних угруповань; активне

поширення антигромадської ідеології; проникнення в легальний бізнес; використання найбільш рентабельних, вигідних форм і галузей діяльності.

Організована злочинна група – це реальне неформальне стійке об'єднання трьох та більше осіб, яке створене і функціонує з метою професійного вчинення злочинів за попередньою змовою, життєздатне на основі кримінальної організованості та корупційних зв'язків. Ознаками кримінальної організованості є згуртованість, функціонально-рольова структура, спрацьованість і сумісність.

Організована злочинна група відповідає усім ознакам малої неформальної соціальної групи, яка являє собою відносно невелику кількість контактуючих індивідів, що об'єдналися відповідно до загальних цілей і завдань [2, с. 85], і є порівняно сталим об'єднанням. Цілі і завдання визначають усі інші параметри малих груп: їх кількісний склад, організаційну структуру, доцільну стійкість і зв'язаність учасників групи. Оскільки соціальні групи утворюються насамперед для виконання певного виду діяльності, то і в груповій свідомості провідними виступають ідеї і уявлення, які відображають мету, завдання і цілі того чи іншого виду діяльності. Групова свідомість не зводиться до простої арифметичної суми поглядів окремих членів групи, вона становить нову якість як відбиток найістотніших рис колективної свідомості всієї групи [3, с. 48].

Будь-яка організована злочинна група як один із різновидів малих соціальних груп людей не є простим (механічним) складанням деякого числа індивідів, що спільно вчиняють злочин. Кожна злочинна група, з точки зору психології та соціологічної теорії «малих груп», об'єднує на основі спільного здійснення суспільно небезпечної діяльності декількох людей з явним прагненням до досягнення злочинної мети, з тим або іншим

ступенем організованості, фактично перетворюючись на єдиний суб'єкт кримінальної діяльності [4, с. 149].

Психологія організованої злочинності відрізняється спільністю злочинних цілей та інтересів. При цьому злочинна група створюється з метою скоєння не одного-єдиного злочину, але для постійної і довготривалої злочинної діяльності.

До кримінально-правових ознак організованої злочинності відносять: наявність в угрупованні не менше п'яти учасників, стійкість, озброєність, структурність. Першою ознакою є наявність не менше п'яти осіб для скоєння злочинів. Це зумовлено тим, що така мінімальна кількість членів потрібна для формування структури організованої злочинної групи, без яких група не буде вважатись організованою. Це повинні бути організатор, радник, керівник загону, бойовик (як правило не один) і особа, яка здійснює функції внутрішньої безпеки.

Важливою ознакою організованої злочинної групи є її стійкість. У психологічному розумінні стійкість групи пов'язана з міжособистісними стосунками в угрупованні, явищами групової поведінки, наявністю певних норм та правил поведінки в групі, жорстокою дисципліною, чіткою ієрархією, взаємодією учасників і постійністю контактів. В юридичному значенні стійкість полягає в тому, що така група створюється для тривалої злочинної діяльності на постійній основі і забезпечується надійним захистом від розкриття. В криміналістичній літературі зазначається, що стійкість злочинної групи обумовлюється ступенем організації дій її членів і може розглядатися як криміналістична ознака, що характеризує ступінь розвитку однієї і тієї самої злочинної групи в процесі вчинення злочинів і удосконалення своїх дій [5, с. 142-143].

Загальними ознаками організованих злочинних груп є:

- наявність організатора і керівника;
- наявність ієрархічної структури;
- розподіл ролей;
- спільна розробка і обговорення плану дій;
- формування певної психологічної та функціональної структури;
- створення спеціального грошового фонду, яким розпоряджається ватажок;
- розподіл здобутих коштів відповідно до місця в ієрархії і значимістю виконуваних у злочині ролей;
- встановлення норм і правил поведінки як всередині групи, так і поза її;
- зовнішня захист групи [5, с. 496].

Особлива частина КК України окремо передбачає відповідальність за створення злочинної організації (ст. 255 КК України). У кримінально-правовому розумінні проблеми відповідальності за створення злочинної організації піддавалися дослідженню на дисертаційному рівні [6]. Тобто, злочинне угруповання - це узагальнююча назва для різних стійких злочинних об'єднань: «організована група» (організована злочинна група та її лідер; стійке об'єднання - ч. 3 ст. 28 КК України), «злочинна організація» (організована злочинна організація та її основний лідер; стійке ієрархічне об'єднання - ч. 4 ст. 28 КК України), «транснаціональна організація» (ч. 5 ст. 143 КК України), «група, діяльність якої

здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою» (ч. 1 ст. 181 КК України), «озброєна банда» (ст. 257 КК України), «терористична група», «терористична організація» (ч. 4 ст. 258 КК України), «не передбачене законом воєнізоване або збройне формування» (ст. 260 КК України). У законодавстві України термін «організоване злочинне угруповання» уперше було використано в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.). У КК України цей термін не вживається.

Найбільш високий ступінь об'єднання членів групи мають організована група і злочинна організація. Організована злочинна група - це цільове соціальне утворення, члени якого контактують один з одним та вважають себе певним об'єднанням, відмінним від інших [7, с. 5]. В організованій злочинній групі простежується стабільність особового складу, чітка диференціація членів групи, жорстка дисципліна і конспіративність дій [8, с. 346-347]. Биков В.М. вказує, що члени такої групи мають злочинний досвід і досвід спілкування зі слідчими і оперативними працівниками органів внутрішніх справ, а також знають прийоми слідчої і оперативної роботи, тому одержати від них правдиві показання - складне завдання. Організована група - це не будь-яке об'єднання, це завжди стійке об'єднання, яке може бути створено для вчинення злочинів. Таке об'єднання має лідера (організатора) і чіткий розподіл ролей учасників угруповання [9, с. 57]. Характерними особливостями організованих груп є наявність єдиного плану з розподілом функцій між учасниками групи, спрямованих на досягнення цього плану.

Результати узагальнення кримінальних справ про злочини, що вчиняються організованими групами, свідчать про те, що в структурі організованих груп були виявлені особи, які здійснюють функції: лідера або лідерів (різного роду організатори і координатори злочинної діяльності); ідеологічного забезпечення (ідеолог); охорони лідерів (тілоохоронці); бойовиків; забезпечення і підтримання дисципліни; переслідування і розправи з особами, які намагаються припинити злочинну діяльність; реалізації та збуту викраденого майна; підтримання зв'язків з корумпованими представниками владних структур; втягнення посадових осіб у злочинну діяльність.

У криміналістичній літературі зазначається, що організовані злочинні групи можуть бути диференційовані за ступенем охоплення територій. Вони можуть мати регіональний рівень, охоплювати більшість регіонів країни, виходити за межі національних кордонів і набувати транснаціонального характеру. Організована злочинність відрізняється просторовим розмахом. Вона охоплює нерідко цілі регіони, або галузі народного господарства, паралізує нормальний розвиток суспільства корумпованими зв'язками злочинців з правоохоронними органами, хабарництвом, посадовими злочинами, розкраданнями. При цьому необхідно враховувати географію організованої злочинності як просторово-

часовий поділ кримінально караних діянь (за рівнем, структурою, динамікою), пов'язаний зі специфікою різних регіонів світу, різних країн або адміністративно-територіальних одиниць однієї країни, з чисельністю, структурою і розселенням населення на територіях, що вивчаються, із своєрідними формами організації життя людей, умовами їх праці, побуту, відпочинку, культури, національних традицій та інших особливостей [10, с. 15-16].

Нааявність лідера (ватажка) є обов'язковою ознакою організованої злочинної групи. Зазвичай він має значний кримінальний досвід, статус «злодія в законі», «авторитету» і користується незаперечним авторитетом у групі. На нього покладаються функції управління всіма учасниками групи, розробка планів злочинів, контроль за виконанням наказів, розподіл добутих цінностей.

Функції лідера злочинної діяльності дещо різняться від функцій організатора групи: він може бути генератором дій, продумувати злочинні наміри, передаючи їх особам, які мають об'єктивні і суб'єктивні можливості втілити ці дії в життя, проте особисто лідер не може брати участі ні в створенні, ні в вчиненні конкретних злочинів. Межа між намірами і мінімальними активними діями лідера з втілення цих намірів у життя є тією межею, де починає працювати механізм кримінально-правових норм.

До основних функцій, які лідер виконує у процесі функціонування організованої злочинної угруповання, можна віднести:

- організаторська - полягає у тому, що лідер створює та організовує злочинне об'єднання, розробляє заходи безпеки, керує підготовкою, вчиненням й приховуванням злочинів, що забезпечує тривале функціонування групи. Він володіє глибокими спеціальними знаннями в тій сфері діяльності, на яку спрямовані інтереси кримінального угруповання, та об'єднує під своїм керівництвом і направляє зусилля його членів з різними характеристиками, внаслідок чого визнається найнебезпечнішим членом групи. Однак лідери можуть і не мати спеціальних знань у кримінальному бізнесі, при цьому вони, як правило, залучають до своєї діяльності консультантів (радників). Тому сутність організаторської діяльності – у створенні таких умов, без яких не може бути забезпечений процес злочинної діяльності;

- інформаційна - тісно пов'язана з організаторською. Лідер організовує надходження необхідної інформації, аналізує її і у необхідних випадках передає іншим членам групи. При реалізації цієї функції він діє у двох напрямках: отримання інформації зовні і збирання відомостей про внутрішнє життя групи. Ця функція дозволяє лідеру завжди володіти обстановкою й контролювати діяльність злочинної групи.

- ідеологічна - полягає у тому, що лідер значно впливає на морально-психологічний клімат не тільки в злочинному середовищі, а й у суспільстві, демонструючи рівень життя, недоступний більшості. В такому разі люди (особливо молодь) вбачають у цьому еталон для наслідування, потрапляючи у систему організованої злочинності, забезпечуючи тим самим її стійкість та відтворюваність. Значна увага

лідерами приділяється, по-перше, поширенню інформації про всемогутність злочинних угруповань, яка, за необхідності, підкріплюється терористичними акціями, що викликає відповідну реакцію у населення. По-друге, одночасно міфологізується діяльність злочинних об'єднань чи окремих фактів їх існування.

- стратегічна - у тому, що злочинні об'єднання функціонують згідно з ідеями та планами лідерів, яким притаманні тенденції домінування, цілеспрямованість, стійкість емоцій, що дозволяє зберігати необхідну соціально-психологічну дистанцію з оточуючими, тверезо аналізувати ситуацію, що складається, краще за інших бачити можливості групи, прогнозувати вірогідні труднощі і на підставі цього приймати певні рішення.

- нормативна - полягає у тому, що лідер формує єдність поглядів і позицій членів групи. Це забезпечує узгодженість дій в ситуаціях не планованих, раптових, пов'язаних з ризиком й небезпекою. Він визначає допустимі межі і норми поведінки, встановлює заборони, за порушення яких застосовує відповідні санкції. З особистістю лідера, його поведінкою й переконаннями зв'язують свої вчинки інші члени групи.

- дисциплінарна - особливо важлива для організованих груп і злочинних організацій, де норми поведінки більш жорсткі, ніж у групах низького психологічного розвитку. Члени злочинних груп, які порушили правила поведінки, підлягають суворому покаранню. Суттєво відрізняються й покарання. Якщо у групах низького розвитку порушника можуть вигнати, то в організованих справа може закінчитися фізичною розправою. Лідер нерідко сам визначає вид покарання, спосіб його здійснення, виконавців тощо. В дану функцію лідера входить і обов'язок вирішувати різноманітні конфлікти, що виникають всередині групи [11, с. 38].

Однією з класифікацій різних типів лідерів є поділ їх залежно від об'єктивної діяльності, а саме: 1) лідер-організатор — активний учасник злочинного угруповання; 2) тінювий лідер - «генератор ідей» [2, с. 190].

У першому випадку лідер - активний член угруповання, за яким визнається право приймати рішення в екстремальних для групи ситуаціях. У групах, що складаються з двох-трьох осіб, лідер зовні не проявляється. Він, як правило, поєднує функції лідера, організатора і виконавця. Його роль набуває «розквіту» у більш кількісних злочинних структурах.

Щодо «тінювих лідерів», то це ті, які вкладають свої ідеї в уста найбільш авторитетних членів злочинного угруповання, «шанують» кримінальний кодекс і не вчиняють ніяких дій кримінального характеру.

У структурі організованої злочинності лідер і його найближче оточення є певною елітою, яку можна поділити на 2 частини. Так, перша частина - це крупні розкрадачі, ділки. У них більше за всіх розвинені тенденції до домінування, лідерства, управління оточенням, честолюбства, цілеспрямованість, стійкість емоцій і відносин, поглядів і світосприйняття життєвих позицій. Аналогічними рисами володіє й друга група лідерів, що складається з числа кримінальних елементів.

нижче, ніж у перших. Теж саме можна сказати про рівень їх культури, потреб та інтересів, а особливо тих, які тривалий час перебували в місцях позбавлення волі.

Отже, роль лідера у злочинному угрупованні визначальна. Чим більші його організаторські функції, тим вище рівень організованості й згуртованості об'єднання, функціонування групи є тривалішим, злочинна діяльність різноманітніша та більш прибуткова.

При розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами, слідчому слід пам'ятати, що учасники організованих злочинних об'єднань завжди надають один одному психологічну допомогу і підтримку, і тому кожен з них під час слідства почуває себе впевнено. Опинившись під слідством, одержують як моральну, так і матеріальну допомогу. Злочинні угруповання з метою створення перешкод розслідуванню використовують різні провокаційні дії, шантаж, погрози, наклепи, насильство, а при необхідності – фізичне усунення свідків, потерпілих і підозрюваних, які дають правдиві показання на слідстві. Мета протидії одна – уникнення відповідальності за вчинення злочинів, збереження своїх позицій та привілеїв. Слідчий повинен рахуватися з таким протидією і своєчасно подбати про обрання запобіжних заходів та ізоляції заарештованих співучасників один від одного в місцях утримання під вартою, вжити заходів до збереження слідчої таємниці.

Незважаючи на те, що організовані злочинні групи формуються на основі таких принципів, як згуртованість, закритість, захищеність та інші, в них існує ґрунт для виникнення і загострення внутрішніх протиріч і виникнення кризових ситуацій – конфліктів. Використання конфліктів між членами злочинної групи для отримання правдивих показань на слідстві є одним з умов ефективного розслідування групових злочинів.

При розслідуванні групових злочинів слідчому протистоїть насамперед лідер групи. Слідча практика показує, що в період розслідування, навіть у ситуаціях, коли лідер заарештований і ізольований від співучасників, його роль як лідера не тільки не припиняється, але й має тенденцію до посилення. Злочинна група продовжує орієнтуватися на лідера, його поведінку на слідстві: для всіх членів групи він залишається референтним, його оцінки ситуації та вказівки про лінію поведінки на слідстві залишаються обов'язковими.

Використовуючи свій авторитет і вплив на членів організованої злочинної групи, лідер прагне замаскувати свою дійсну роль у групі, диктує їм вигідну для нього лінію поведінки на слідстві, вживає всі заходи для приховування від слідства повної картини злочинної діяльності групи. Тому на початковому етапі розслідування слідчий повинен в першу чергу виявити лідера злочинної групи.

Основи тактики виявлення та викриття лідера організованої злочинної групи детально викладені в літературі з методики розслідування групових злочинів [12, с. 52-55].

Лідер організованої злочинної групи – небезпечний злочинець, організатор, негативно

впливає на інших членів групи, що тримає їх у покорі і страху. Виявити і викрити його – надзвичайно важке завдання. Однак добре продумана, обґрунтована тактика розслідування злочинів, скоєних групою, дозволяє в кінцевому підсумку викрити її лідера і всіх співучасників, повністю розкрити злочини і встановити істину.

Якщо у ході розслідування своєчасно не виявлено і не затримано організатора злочинного об'єднання, то розслідування кримінальної справи затягується, а якщо його взагалі не буде виявлено, то злочинна група не припинить подальшу злочинну діяльність.

Розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, вимагає наявності у слідчих і оперативних працівників правоохоронних органів високих моральних якостей, професіоналізму, відданості інтересам суспільства та психологічної стійкості.

Підводячи підсумки вище сказаного, можна відзначити, що організована злочинність складне кримінально-правове явище. При розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами, слід приділяти особливу увагу виявленню та викриттю лідера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуторова Н.А. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины // 36. наук. праць Харківського центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. – Х.: Право, 2001. – Вип. 2.
2. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Короткий психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1976. – 192 с.
4. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА•М, 1996. – 400 с.
5. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология.: Учебник. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
6. Демидова Л.М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 20 с.
7. Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк): Монография / Под ред. А.Н. Ярмыш. – Х.: Нац. ун-т внутр. дел, 2002. – 336 с.
8. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В. Аверьяновой и Р.С. Белкина. – М.: Новый Юрист, 1997. – 400 с.
9. Биленчук П.Д., Ерленов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учеб. пособие / Под ред. П.Д. Биленчука. – К.: Атика, 1999. – 272 с.
10. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2000. – 88 с.
11. Чаплинский К. Поняття лідера організованого злочинного угруповання // Право України. – 2002, – №7. – С. 113.
12. Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений // Расследование отдельных видов преступлений: учеб. пособие. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1986. – 156 с.